

AKTUELNI DEMOGRAFSKI PROCESI U OPŠTINI BOSILEGRAD I NJIHOV UTICAJ NA PROMENU BROJA STANOVNIKA U PERIODU OD 1963. DO 2014. GODINE

Ninoslav Golubović¹, Milan Radovanović², Marija Mihajlović¹

¹Univerzitet u Nišu, Prirodno-matematički fakultet, Departman za geografiju, Niš, Srbija

²SANU, Geografski institut „Jovan Cvijić“, Beograd, Srbija

Sažetak. U radu su analizirane tendencije u demografskom razvoju opštine Bosilegrad u periodu od 1961. do 2011. godine. U tu svrhu bilo je neophodno utvrditi doprinos pojedinih komponenti demografskog razvoja (prirodno i mehaničko kretanje stanovništva) i izvršiti njihovu analizu. Demografski razvoj opštine je velikim delom odraz prirodno-geografskih i ekonomsko-političkih okolnosti (Lajić i sar., 2010). Smanjenje ukupnog broja stanovnika decenijama se odvijalo pod snažnim uticajem iseljavanja, da bi kasnije ukupnoj depopulaciji najviše doprineo negativan prirodni priraštaj. Uticaj prirodnog kretanja i migracija na promenu broja stanovnika i njihov odnos, varirao je u toku posmatranog perioda. U periodu od 1963. do 1991. godine, ukupna depopulacija se odvijala pod direktnim uticajem negativnog migracionog salda. U istom periodu prirodni priraštaj je imao pozitivnu vrednost, ali nedovoljnu da bi nadomestio gubitak stanovništva. Poslednjih dvadeset godina, smanjenje broja stanovnika odvijalo se pod direktnim uticajem negativnog prirodnog priraštaja. U tom periodu oslabio je intenzitet migracija, dok je uticaj prirodnog priraštaja prevladao.

Ključne reči: Bosilegrad, ukupna depopulacija, natalitet, mortalitet, prirodni priraštaj, migracije

Uvod

Opština Bosilegrad predstavlja jasno definisano područje površine 571 km². Smeštena je u krajnjem jugoistočnom delu Republike Srbije, na tromeđi Srbije, Bugarske i Makedonije. Prostornim planom Republike Srbije predstavljena je kao sastavni deo Pčinjskog okruga, u čijem sastavu se pored nje nalaze još i opštine Bujanovac, Vladičin Han, Vranje, Preševo, Surdulica i Trgovište. Na severu se graniči sa opštinom Surdulica, na zapadu sa opštinom Vranje, na jugozapadu sa opštinom Trgovište, na jugu sa Republikom Makedonijom (u dužini od 9 km) i na istoku i jugoistoku sa Republikom Bugarskom (u dužini od 54 km). Istraživano područje obuhvata približno 16% teritorije Pčinjskog okruga. Prema popisu iz 2011. godine, u opštini je registrovano 8.129 stanovnika, što je svega 5% ukupnog stanovništva okruga. Ukoliko se uzme u obzir da je stanovništvo albanske nacionalnosti delimično popisano, može se pretpostaviti da je udeo stanovništva istraživanog područja u ukupnom stanovništvu okruga značajno manji.

Opštinu Bosilegrad karakteriše izrazita plastičnost reljefa sa nadmorskom visinom od 600 do 1922 metra. Najveći planinski vrh je planina Besna Kobila sa 1922 metra nadmorske visine. Izrazito planinski i diseciran reljef uslovio je formiranje mreže naselja u hipsometrijskom pojasu od 800 do 1400 metara nadmorske visine.

Demografski razvoj Opštine Bosilegrad u drugoj polovini XX veka obeležen je snažnom depopulacijom, izraženim starenjem stanovništva i tendencijama ka negativnom prirodnom

priraštaju. Na početku XXI veka negativne tendencije su postale izraženije. Na temelju opštih demografskih zakonitosti, koje proizilaze iz dugotrajnih promena u starosnoj strukturi stanovništva, može se očekivati intenziviranje i prostorno širenje procesa depopulacije i starenja stanovništva (Wertheimer-Baletić, 2005).

PREDMET, CILJ I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Tendencije demografskog razvoja opštine Bosilegrad, kao predmet istraživanja ovog rada, analizirane su na osnovu doprinosa prirodne i mehaničke komponente kretanja stanovništva. Ovako definisan predmet rada imao je za cilj identifikovanje uzroka negativnih demografskih tendencija koje su zastupljene na istraživanom prostoru.

Analiza je bazirana na obimnoj statističkoj dokumentaciji Republičkog zavoda za statistiku Srbije i vitalnoj statistici. Podaci o brojnom kretanju stanovništva odnose se na period od 1948. do 2011. godine, dok se podaci vitalne statistike odnose na period od 1963. do 2011. godine. Analizom je obuhvaćena relativna promena broja stanovnika i prirodno kretanje stanovništva. Vitalno-statistička analiza zahtevala je proračun podataka na desetogodišnje periode i njihovo svođenje na momente popisa. Na osnovu podataka popisne i vitalne statistike, korišćenjem vitalno-statističkog metoda, utvrđena je neto migracija na istraživanom području. Pored toga cilj je bio i utvrditi uticaj migracija kako na demografski, tako i na ekonomski i socijalni razvoj.

U konačnim rezultatima vidljive su razlike u doprinosu pojedinih komponenti demografskog razvoja.

Promena broja stanovnika u opštini Bosilegrad od 1948. do 2011. godine

Promena broja stanovnika sintetički je pokazatelj demografskog stanja i procesa na nekom prostoru (Turk, Jukić, 2009). Ona je odraz prirodne dinamike i prostorne pokretljivosti stanovništva. Stanovništvo Opštine Bosilegrad karakterišu procesi prirodne, emigracione i ukupne depopulacije, što se veoma nepovoljno odrazilo na demografski razvoj stanovništva.

Tendencije depopulacije i smanjenja porasta stanovništva, kao i tendencija ka nultom prirodnom priraštaju zabeležene su već šezdesetih godina XX veka. U narednom periodu te su tendencije postale intenzivnije. Jačanje i prostorno širenje parcijalnih depopulacionih procesa, posebno procesa prirodne depopulacije, zbirno je izraženo u smanjenju ukupnog broja stanovnika (Wertheimer-Baletić, 2005).

U demografskom razvoju Opštine Bosilegrad mogu se izdvojiti dva perioda, prvi od 1948. do 1953. godine i drugi od 1953. do 2011. godine. U periodu od 1948. do 1953. godine broj stanovnika opštine beleži porast od 4,9% ili prosečno godišnje 0,9%. Ujedno, ovo je i jedini period kada je kretanje broja stanovnika imalo pozitivnu vrednost. U svim kasnijim međupopisnim periodima prisutno je smanjenje broja stanovnika. Ovaj period (1953-2011.) karakteriše intenzivna depopulacija i izrazito negativna demografska kretanja. O jačini procesa govori i podatak da je broj stanovnika u tom razdoblju smanjen za 58,8% (za 11.622 stanovnika), sa 19.751 (1948.) na 8.129 stanovnika (2011). Ovaj period obeležila je ekstremna depopulacija sa prosečnom godišnjom stopom od 1%. Podaci u tabeli 1 pokazuju da se negativna stopa porasta stanovništva povećava po apsolutnoj vrednosti. Između 1953. i 1961. iznosila je prosečno godišnje -0,88% (nivo intenzivne depopulacije), između 1971. i 1981. i 1981. i 1991. -1,8%, i u poslednjem međupopisnom periodu (2002-2011.) -2%. Ovakve vrednosti ukazuju da je populacija opštine, u pojedinim periodima dostigla nivo

ekstremne depopulacije, koju ako potraje duže nazivamo i izumirućom depopulacijom (Lajić i sar., 2010).

Tabela 1. Stopa rasta stanovništva u Opštini Bosilegrad u međupopisnim periodima od 1948. do 2011. godine

Table 1. Average annual population growth rate in the Municipality of Bosilegrad in the periods between censuses from 1948 to 2011

Međupopisni period	Raniji popis	Kasniji popis	Ukupna promena	Stopa rasta
Opština Bosilegrad				
1948-1953.	18.816	19.751	935	0.99
1953-1961.	19.751	18.368	-1.383	-0.88
1961-1971.	18.368	17.306	-1,062	-0.58
1971-1981.	17.306	14.196	-3,110	-1.80
1981-1991.	14.196	11.644	-2,552	-1.80
1991-2002.	11.644	9.931	-1,713	-1.34
2002-2011.	9.931	8.129	-1,802	-2.02
1948-2011.	18.816	8.129	-10,687	-0.90
Opštinski centar				
1945-1953.	1.233	1.320	87	1.41
1953-1961.	1.320	1.355	35	0.33
1961-1971.	1.355	1.662	307	2.27
1971-1981.	1.662	2.029	367	2.21
1981-1991.	2.029	2.440	411	2.03
1991-2002.	2.440	2.702	262	0.98
2002-2011.	2.702	2.624	-78	-0.32
1948-2011.	1.233	2.624	1.391	1.79
Ruralna naselja				
1945-1953.	17.583	18.431	848	0.96
1953-1961.	18.431	17.013	-1.418	-0.96
1961-1971.	17.013	15.644	-1.369	-0.80
1971-1981.	15.644	12.167	-3.477	-2.22
1981-1991.	12.167	9.204	-2.963	-2.44
1991-2002.	9.204	7.229	-1.975	-1.95
2002-2011.	7.229	5.505	-1.724	-2.65
1948-2011.	17.583	5.505	-12.078	-1.09

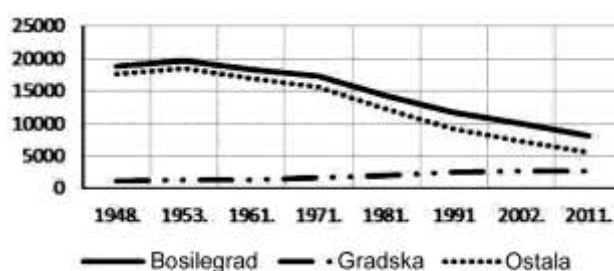
Izvor: Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011.

Usporedni pregled broja stanovnika 1948/2011., knjig 20. RZS, 2014.

Ukoliko se kretanje broja stanovnika posmatra po tipu naselja, mogu se uočiti značajne razlike u smeru i intenzitetu promena. Na nivou naselja postoji jasno izražena razlika u koncentraciji stanovništva i funkcija (Martinović, 2012). Bosilegrad, opštinski i funkcionalni centar i seosko naselje Rajčilovac, centari su populacionog rasta. U Bosilegradu je 1953. godine živelo 6,6% ukupnog stanovništva opštine, da bi 2011. njegov udeo bio 32,3%. U periodu od 1948. do 2011. godine broj stanovnika opštinskog centra porastao je sa 1.233 na 2.624, ili po prosečnoj stopi od 1,79%. U Rajčilovcu je tokom celokupnog perioda registrovan porast broja stanovnika, sa 435 (1948) na 1.840 stanovnika 2011. godine.

Ruralni prostor karakteriše demografsko praznjenje i usitnjavanje većine sela. Intenzitet demografskog praznjenja ruralnih naselja najbolje prezentuje činjenica da je u njima 1953.

godine živelo 93,7%, da bi 2011. opao na 67,7% ukupne populacije. Tokom celokupnog posmatranog perioda (1948-2011.) broj stanovnika seoskih naselja je smanjen sa 17.583 na 5.505 stanovnika, ili po prosečnoj stopi od 1,1%. Ekstremnom depopulacijom je ruralni prostor bio zahvaćen već od 1971. godine. U tom međupopisnom periodu prosečna godišnja stopa smanjenja iznosila je -2,2%. Između 1981. i 1991. beleži blagi porast na -2,44%, između 1991. i 2002. -1,95% i između 2002. i 2011. godine dostiže najveću vrednost od -2,65%. Posebno treba naglasiti da je u grupi naselja do 100 stanovnika 1971. godine bilo samo jedno naselje, dok je 2011. u ovoj grupi bilo 22 naselja (59,5% ukupnog broja naselja). Narušenu prostorno-demografsku ravnotežu ilustruje podatak da je u 22 najmanja naselja 1971. godine živelo 34,1% stanovnika opštine, da bi 2011. njihov udeo opao na 12,7% ukupnog stanovništva.

Grafikon 1. Promena broja stanovnika u Opštini Bosilegrad od 1948. do 2011. godine
Graph 1. Change of the population number in the Municipality of Bosilegrad from 1948 to 2011

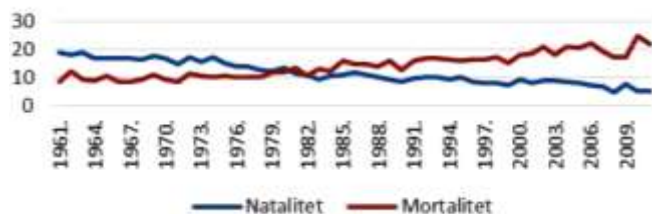
Prirodno kretanje stanovništva

Statistika prirodnog kretanja stanovništva ili vitalna statistika, ukazuje na kompleksne promene u broju i strukturi stanovništva nastale kao rezultat biološke komponente ljudskog življenja (Jokić, Ristanović, 2005).

Za potrebe analize prirodnog kretanja stanovništva korišćeni su podaci Republičkog zavoda za statistiku.

Prirodni priraštaj je određen odnosom vrednosti nataliteta i mortaliteta na datom području (Arsenović i dr., 2009). Osnovne karakteristike biodinamičkog kretanja stanovništva Opštine Bosilegrad jeste divergentno kretanje broja rođenih i broja umrlih. Dok se broj živorođenih smanjivao, broj umrlih se povećavao, pri čemu je smanjenje broja živorođene dece bilo brže nego povećanje broja umrlih. Indeks smanjenja broja živorođenih u poslednjem, u odnosu na prvi međupopisni period iznosio je 26,8, odnosno smanjen je za 73,2%. U istom periodu indeks porasta broja umrlih iznosio je 119,2, što predstavlja povećanje od 19,2%. Smanjenje nataliteta dolazi do izražaja sedamdesetih godina, kao posledica emigracije uglavnom mlađeg, reproduktivnog stanovništva.

Praćenjem stopa mortaliteta, mogu se uočiti dva perioda. Prvi sa uglavnom stabilnim stopama mortaliteta (od 1961. do 1981. godine), i drugi (1981-2011) koji karakteriše nagli skok stopa.

Grafikon 2. Kretanje stope nataliteta i mortaliteta u opštini Bosilegrad u periodu od 1961. do 2011. godine

Graph 2. Birth rate and mortality rate trends in the municipality of Bosilegrad in the period from 1961 to 2011

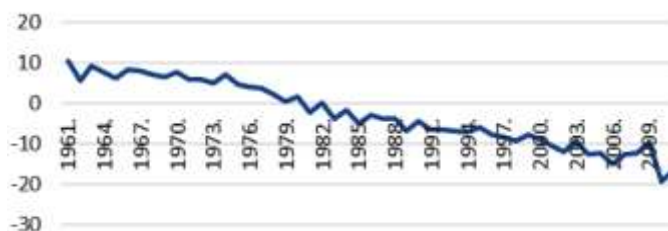
Tabela 2. Prosečna godišnje stope nataliteta, mortaliteta i prirodnog priraštaja u Opštini Bosilegrad od 1963. do 2011. godine

Table 2. Average annual rates of natality, mortality and natural increase in Municipality of Bosilegrad from 1963 to 2011

	Opština			Opštinski centar			Ruralna naselja		
	n	m	pp	n	m	pp	n	m	pp
1963-1971.	17.22	9.59	7.63	21.74	9.93	11.81	16.80	9.56	7.23
1971-1981.	14.75	10.60	4.16	21.02	8.48	12.53	13.94	10.87	3.07
1981-1991.	13.46	17.65	-4.19	18.61	9.03	9.58	8.91	14.82	-5.92
1991-2002.	9.16	16.91	-7.75	12.08	10.20	1.88	8.26	18.98	-10.71
2002-2011.	7.26	20.06	-12.79	8.34	12.20	-3.87	6.82	23.34	-16.52

Izvor: Izračunato prema podacima vitalne statistike, RZS, 2012

Uslovljena padom stope nataliteta i porastom stope mortaliteta, stopa prirodnog priraštaja je u konstantnom padu. U periodu od 1963. do 1981. godine stopa je imala pozitivnu vrednost, nakon čega sledi period konstantno negativnih stopa prirodnog priraštaja. U pet analiziranih popisnih perioda vidljiva je progresija broja naselja sa negativnim prirodnim priraštajem. U prvom (1963-1971) popisnom periodu bilo je pet naselja sa negativnim prirodnim priraštajem, u drugom (1971-1981) 14 naselja, trećem (1981-1991) 33, četvrtom (1991-2001) 35 i petom (2001-2011) 36 naselja. U opštinskom centru negativan prirodni priraštaj je prvi put zabeležen u poslednjem međupopisnom periodu. Pozitivnu stopu prirodnog priraštaja u svim periodima imalo je jedino naselje Rajčilovci.

Grafikon 3. Kretanje prirodnog priraštaja u opštini Bosilegrad u periodu od 1961. do 2011. godine

Graph 3. Natural increase trends in the municipality of Bosilegrad in the period from 1961 to 2011

Ovakav trend divergentnog kretanja stopa nataliteta i mortaliteta, s obzirom na starosnu strukturu stanovništva i veličinu fertilnog kontingenta ženskog stanovništva, može se očekivati i u budućnosti.

Tabela 3. Migracioni saldo u Opštini Bosilegrad u periodu od 1963. do 2011. godine
Table 3. Migration rate in the Municipality of Bosilegrad in the period from 1963 to 2011

	Ukupna promena	Priraštaj	Migracija	Priraštaj	Migracija
Opština	-850	1085	-1,935	---	100
1963-1971. Opštinski centar	246	144	102	58,5%	41,5%
Ruralna naselja	-1096	941	-2037	--	100
Opština	-3,110	661	-3,771	--	100
1971-1981. Opštinski centar	367	229	138	59,9%	40,1%
Ruralna naselja	-3477	432	-3909	--	100
Opština	-2,552	-429	-2,123	16,8%	83,2%
1981-1991. Opštinski centar	411	212	199	51,6%	48,4%
Ruralna naselja	-2963	-641	-2322	21,6%	78,4%
Opština	-1,713	-926	-787	54,1%	45,9%
1991-2002. Opštinski centar	262	53	209	20,2%	79,8%
Ruralna naselja	-1975	-979	-996	49,6%	50,4%
Opština	-1,802	-1022	-780	56,7%	43,3%
2002-2011. Opštinski centar	-78	-96	18	100	--
Ruralna naselja	-1724	-926	-798	53,7%	46,3%
1963-2011. Opština	10.27	-631	-9.396	6,2%	93,8%

Na osnovu obrađenih podataka i primenom vitalno-statističke metode, utvrđena je neto migracija stanovništva opštine. S obzirom na to da je obim ukupnog stanovništva determinisan prirodnim i mehaničkom komponentom kretanja stanovništva, na ovaj način je bilo moguće kvantifikovati uticaj navedenih komponenti na nastalo smanjenje ukupnog broja stanovnika (u periodu 1963-2011. smanjenje od -10.027 stanovnika).

U periodu od 1963. do 2011. godine prirodno smanje je iznosilo -631. Primenom vitalno-statističke metode, procenjen je negativan migracioni saldo od -9.396. To znači da je u ukupnom smanjenju broja stanovnika negativan prirodni priraštaj doprineo sa svega 6,2%, dok je negativan migracioni saldo učestvovao sa čak 93,8%. Očigledno je da je u celokupnom periodu negativan saldo migracije bio glavni činioc ukupne depopulacije, dok je prirodni priraštaj, iako negativan, imao neznatan uticaj.

Zanimljivo je razmotriti intenzitet delovanja komponenti po međupopisnim razdobljima. U prva dva popisna perioda (1963-1971. i 1971-1981) prirodni priraštaj, iako pozitivan, nije uspeo da kompenzuje gubitak stanovništva izazvan negativnim migracionim saldonom. Prema proračunu proizilazi da se u periodu od 1963. do 1981. godine sa teritorije opštine iselilo 5.706 stanovnika više nego što se doselilo, što čini 31,4% ukupnog broja stanovnika sa početka posmatranog perioda.

Nakon 1981. godine na smanjenje broja stanovnika, iako slabog intenziteta, delovao je i negativan prirodni priraštaj. U periodu između 1981. i 1991. godine, učešće prirodne komponente u ukupnom smanjenju iznosilo je 16,8%, a negativan saldo migracije 83,2%. U narednim međupopisnim periodima, kao posledica narušene starosne strukture izazvane selektivnošću migracija prema starosti i polu, ukupna depopulacija odvijala se pod preovlađujućim delovanjem negativnog priraštaja.

Zaključak

Poslednjih pedeset godina demografskoj razvoja Opštine Bosilegrad obeležili su nepovoljni demografski procesi. Ukupna depopulacija, izazvana dugogodišnjim iseljavanjem stanovništva i negativnim prirodnim kretanjem, glavno je obeležje demografskog razvoja. Kretanje ukupnog broja stanovnika u prvim decenijama odvijalo se pod snažnim uticajem iseljavanja, da bi kasnije ukupnoj depopulaciji najviše doprineo negtivan prirodni priraštaj. Kontinuirana migracija je narušila starosnu strukturu u njenom najvitalnijem delu (20-40 godina), što se odrazilo ne samo na ukupan broj stanovnika, već i na prirodno kretanje. Budući da je sve manji broj mladog stanovništva i uglavnom su iscrpljene demografske zalihe za iseljavanje, reproduktivne karakteristike populacije sve će više, a mehaničko kretanje sve manje, uticati na dinamiku budućeg kretanja (Lajić i sar., 2010). Rezultati analize upućuju na lošu demografsku perspektivu Opštine Bosilegrad. Navedenim procesima nisu ugrožena samo najmanja naselja, već naselja srednje veličine. Realno je očekivati da će se u narednom periodu veliki broj malih naselja sa ostarelom populacijom ugasiti. U prilog tome ide i činjenica da u pet naselja opštine u poslednjem međupopisnom periodu nije zabeleženo rađanje.

Zahvalnost: *Pripremljeno u okviru projekta Održivost identiteta Srba i nacionalnih manjina u pograničnim opštinama istočne i jugoistočne Srbije (179013), finasiranog od strane Ministarstvo prosvete i nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.*

Literatura

- Arsenović, D., Ivanović, L., & Đurđev, B. (2009). Prirodni priraštaj Kaća i njegov uticaj na promenu broja stanovnika u periodu od 1961. do 2009. godine. Zbornik radova Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, 38, 10-107.
- Jokić, I., & Ristanović, B. (2005). Negativni demografski trendovi u Vojvodini na primeru Spštine Senta. Zbornik radova Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Novi Sad, 33-34, 110-123.
- Lajić, I., Klampić-Bogadi, S. (2010). Demografska budućnost Gorskog kotare. Migracijske i etničke teme, 26(2), 191-212.
- Martinović, M. (2012). Tipovi populacione dinamike u naseljima Zaplanja. Glasnik Srpskog geografskog društva, 92(2), 133-152.
- Wertheimer-Baletić, A. (2005). Demografija Hrvatske - aktuelni demografski procesi. Diacovensia, 13(1), 95-118.
- RZS. (2014). Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. u Republici Srbiji, Uporedni pregled broja stanovnika 1948/2011. Beograd. knjig 20.
- RZS. (2012). Prirodno kretanje stanovništva u Republici Srbiji 1961-2010. Beograd.

CURRENT DEMOGRAPHIC PROCESSES IN THE MUNICIPALITY OF BOSILEGRAD AND THEIR IMPACT ON THE CHANGE OF THE NUMBER OF POPULATION IN PERIOD FROM 1963 TO 2014

Ninoslav Golubović, Milan Radovanović, Marija Mihajlović

Summary. The paper analyzes the tendencies in demographic development of the municipality of Bosilegrad in the period from 1961 to 2011. For this purpose, it was necessary to determine the contribution of certain components of demographic development (natural and mechanical movement of the population) and to analyze them. The demographic development of the municipality is largely a reflection of the natural-geographic and economic-political circumstances (Lajić et al., 2010). The decrease in the total number of inhabitants was strongly influenced by emigration for decades, and also the negative natural increase contributed to the overall depopulation. The influence of natural movement and migration on population change and their relationship varied during the observed period. In the period from 1963 to 1991, total depopulation was taking place under the direct influence of the negative migration rate. In the same period, natural increase was positive but insufficient to compensate for the loss of population. In the last twenty years, the reduction in the number of inhabitants has been under the direct influence of negative natural increase. During this period, the intensity of migration has weakened, while the influence of natural increase prevailed.

Key words: Bosilegrad, total depopulation, natality, mortality, natural increase, migrations